

Kütahyalı Bilge Şair
Sunullah-ı Gaybi ve Dönemi

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

Dumlupınar Üniv. Merkez Kampüs Kamu Yönetimi Bölümü Binası

Tavşanlı Yolu 10. km KÜTAHYA

Tel: 0 (274) 265 22 29

Faks: 0 (274) 265 22 30

e-mail: ilahiyat@dpu.edu.tr

Kütahyalı Bilge Şair Sunullah-ı Gaybi ve Dönemi

Editör:

Bilal Kemikli

Ergin Ögçem

ISBN 978-605-9955-86-7

1. Basım Mayıs 2016

Yayına Hazırlık: EMİN YAYINLARI

Fethiye Mah., Kırlangıç Sok. No:2 16140 Nilüfer / BURSA

Tel: (0224) 242 28 98, Fax: (0224) 241 25 69

www.eminyayinlari.com

Baskı: Stüdyo Star Ajans Matbaacılık Ltd. Şti

Nilüfer Ticaret Merkezi Bursa

Sertifika No:15366

Halvetî Şiir Geleneği İçerisinde Sun'ullâh-ı Gaybî (1087/1676'dan sonra)'nin Yeri ve Tasavvuf Tarifi

Ali Öztürk¹

Giriş

Tasavvuf edebiyatında kaleme aldıkları manzum ve mensur eserleriyle iz bırakmış şahsiyetlerden biri olan Sun'ullâh-ı Gaybî, iki ayrı tasavvuf mektebinden feyz almıştır. O bir taraftan Elmalılı Ümmî Sinan (ö.1067/1657)'in halifelerinden Muslihuddin Efendi (1072/ 1661)'ye intisap ederek, babası Müftî Derviş olarak tanınan Ahmed b. Beşir'in de tarikatı olan Halvetîliğe girmiştir. Diğer taraftan da Hacı Bayram-ı Veli (ö. 833/1430)'nin halifesi Ömer Sikkînî (ö. 880/1475) yoluyla devam eden silsileden, Oğlanlar Şeyhi olarak şöhret bulmuş Şeyh İbrahim Efendi (ö. 1065/1054) 'ye mürid olarak Bayramî Melâmîliğini benimsemiştir.

Her sûfî müellif gibi Gaybî'nin de öncelikli hedefi tasavvufî düşünce ve tecrübelerini muhataplarına ulaştırmaktır. Gerek nesir gerekse nazım olarak bu minvalde eserler yazmıştır. Bağlı bulunduğu tasavvufî yolun anlayışını, kendisinden beklendiği gibi eserlerinde tebellür ettirmiştir. Gaybî'nin tasavvufî görüşlerini her ne kadar mensur eserlerinde aramak daha doğru olacaksa da bu çalışmada mevzu ile ilgili sadece "divanı" ele alınacaktır.

Manzum eserlerde, şiir dilinin mecaz söyleyişe yatkınlığı sebebiyle daha dolaylı bir anlatım söz konusudur. Bu itibarla Gaybî'nin manzum eserlerini, onun fikirlerinin açık-seçik dermeyan edildiği yerler değil, sûfîliğin gereklerini, tarikat anlayışını, muarızlarına karşı gerek eleştiri ve gerekse savunma şeklinde gelişen tepkilerini, şiir dilinin imkânlarından da yararlanarak daha çok duygu yoğunluklu, etkili biçimde ifade ettiği bir vasat olarak görmek gerekir. Gaybî'nin divanı haricinde manzum olarak bu çerçevede kaleme aldığı iki eseri daha bulunmaktadır:

¹ Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı A.B.D. Öğretim Üyesi, İSTANBUL.

“Keşfü'l-gitâ” kasidesi ve “Hüdâ Rabbim” manzumesi. İlki tasavvufta devir nazariyesi olarak bilinen ve insanın varoluş evrelerini mebd-mead çizgisinde anlatan “devriye” türünde bir eserdir.² Allah (cc)’ın doksan dokuz ismine tekabül eden doksan dokuz beyitten müteşekkildir. Diğeri de aidiyeti tartışmalı olmakla birlikte³ İslam inanç ve ibadet esaslarının anlatıldığı elli beyit civarında, didaktik bir manzumedir.

Gaybî Divanı⁴nda Halvetîlik Unsurları

Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki Sunullah Gaybî’nin şiirlerini Halvetîlik içerisinde bir yere konumlandırmak kolay gözükmemektedir. Zira elimizdeki divanı ve diğer iki manzum eseri Halvetîlik açısından değerlendirdiğimizde malzemenin yetersizliği ortaya çıkacaktır. Gaybî, çoğu Halvetî şairlerin yaptığı gibi -mesela, kendi Halvetî silsilesinin büyük müşidi Ahmed Şemseddin-i Marmaravî (ö. 910/1505) hemen hemen bütün tasavvufî konuları manzum olarak mesnevî nazım biçiminde anlatma yoluna gitmiştir- bir konuyu enine boyuna uzunca bir mesnevide işlemek yerine tasavvuf ve tarikat anlayışı ile ilgili görüşlerini mensur eserlerinde dile getirmeyi tercih etmiştir.

Durum böyle olmakla birlikte Gaybî’nin divandaki şiirlerinden hareketle Halvetîler bakımından önemli görülen mevzuları nasıl ele aldığını göstermeye çalışacağız.

Halvetîlik, seyr ü sülûk metodu olarak temelde “halvet”i benimseydiği için bu ismi almıştır. Dolayısıyla tarikat mensubu şairler, şiirlerinde zaman zaman bu kavramı vurgulamışlardır. Meselâ, Gaybî’nin Halvetî silsilesinde yer alan Elmalılı Ümmî Sinan (ö. 1075/1664-65), divanında Halvetî olduğunu şöyle ifade etmiştir:

*Biz tarîk-ı Halvetî âşıkların handânıyuz
Cânla baş virmeğe dost yolunun merdânıyuz⁵*

*Hoş safâdur san’atım Allâhu a’lem kim bugün
Hak te’âlâ âşıkının bâğında halvet ehliyem⁶*

² Devriyeler için bk. Mustafa Uzun, “Devriye” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. IX, s. 251-253.

³ bk. Bilal Kemikli, “Popüler Dinî Kültürümüze Dair Bir Manzume ve Üç Şair, ‘Hüdâ Rabbim’ Manzumesi Etrafında Tartışmalar”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 3-4, Yıl: 2001, s. 492-500.

⁴ Bilal Kemikli, *Sun’ullâh-ı Gaybî Divânı İnceleme-Metin*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000. (Gaybî divanından verilen örneklerde bu eserdeki şiir ve beyit numaraları araç içerisinde gösterilecektir.)

⁵ Azmi Bilgin, *Ümmî Sinan Divanı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000, şiir no: 73/1.

“Halvet” kavramı Gaybî'nin şiirlerinde muhtelif şekillerde yer bulmuştur. Cümle âlem halvethâne olarak kabul edilmiştir. (1/3) Halvet için vakit tayinine gerek yoktur. Zaman “külle yevmin hüve fi şe'n”⁷ devridir. (27/9) Halvet ettim diye başkasına hor bakılmamalıdır; “Hak'dan ayrı yer mi vardır? Hangi yer halvet değildir.” (75/4) diyerek belli bir mekan ve zamanla sınırlanan halvet anlayışına muhalif olduğunu ifade etmektedir. Çile ve halveti gaflete sebep olarak görürken halvetin karşısına “aşk”ı koymaktadır. Yine Arifin bir sohbetinin bin halvetten daha kıymetli olacağını vurgulamıştır (75/1). Gaybî'nin riyakârca yapılan halvetin karşısında olduğu anlaşılmaktadır (93/4). Peki, halvet nasıl olmalıdır? Gerçek halvet, müridi cennet ve onun nimetleri de dâhil olmak üzere bütün mâsivâdan yani Hak'tan gayrı olan şeylerden uzak kalmasıdır:

*Halvet oldur mâ-sivâdan kalmaya asla eser
Olmaya Rıdvâna meylün âhiret cennet degül (75/2)*

Gaybî, Halvetî silsileye mensup olmakla birlikte şiirlerinde kendisi ile ilgili Halvetîlik vurgusu yer almamaktadır; buna karşılık Melamîlik sıkça kullanılmıştır:

*Tâc ü tesbîh u asâ bâzârına irdi kesâd
Rind ü rüsvâ vü melâmet bâde-nûşân devridür (27/8)*

*Biz Melâmî zümresiyüz sun'umuz matbû' değil
Zâhidâ zâhir-peresti ürkütür etvârumuz (48/18)*

Halvetilerce sıkça dile getirilen konulardan biri olan sema ve devran hususunda Gaybî'nin görüşleri bellidir. O dönemin şeyhülislamlarından Minkarizade Yahya Efendi (ö. 1053/1644)'nin sema ve devran aleyhindeki fetvasına karşı mensur bir reddiye kaleme almıştır.⁸ Divanında da devranı müdafaa eden şiirleri bulunmaktadır.

*Raks idenler feyz-i aşkdan Cennet'e tâvûs olur
Tûra kâil olmayanlar dûzaha câsûs olur⁹(21/1)*

matlayla başlayan şiiri fakihlerin bu konudaki menfi görüşlerine cevap

⁶ Ümmî Sinan Divanı, şiir no: 102/3.

⁷ Rahmân Sûresi 29. âyetinden lafzen iktibas edilen kısmın manası şöyledir: “O (Allah) her an yeni bir tasarruftadır.”

⁸ Kemikli, “Türk Tasavvuf Edebiyatında Risale-i Devran ve Semâ Türü ve Gaybî'nin Konuya İlişkin Görüşleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXVII, s. 443-460.

⁹ Kemikli, *Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı İnceleme-Metin*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000, s. 270

mahiyetindedir. Devranı savunmakla birlikte devranın sadece zahirî manada olmadığını, manevî olarak da iç âleminde devran üzere olduğunu beyan etmiştir:

*Sûretâ raks itmez isek ma'nâde raks üzreyüz
Biz hayâl-i âlemüz âlem bize fânus olur*

Halvetîyyenin önemli konularından birini esma zikri ve etvar-ı seb'a olarak isimlendirilen yedi tavır oluşturmaktadır. Halvetîler, Lâilâhe illallâh, Allah, Hû, Hak, Hayy, Kayyûm ve Kakhâr ism-i şerifleriyle zikretmişlerdir. Tarikatin temelini oluşturan bu yedi isme “esmâ-i seb'a” denir.¹⁰ Sonradan gelen şubeler, adedi on ikiye çıkarmışlardır. Gaybî'nin de bağlı olduğu Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî'nin pîri bulunduğu Ahmediyye kolu Vehhâb, Settâr, Fettah, Vâhid ve Samed ism-i şeriflerini de ilave ederek on iki isimle zikretmişlerdir. Gaybî'nin, bu silsileden gelmekle birlikte, şüirlerinde esma zikrinde takılıp kalmamayı öğütlemektedir:

*Tâlib-i esmâ isen sen biz de ism-i a'zamuz
Ism-i a'zam sohbetiyle bul fenâ içre bekâ (1/8)*

*Mahabbetten bulanlar vahdete yol
Ne vird-i esmâ ne ahyâya düşmüş (56/14)*

Hakk'a ulaşmak için asıl olan yol “esma” değil “müsemma”dır:

*Râh-ı esmâyı bırak râh-ı müsemmâ kıl taleb
Ko Hudâ-hanlığı sûfî gel Hudâdan devridür (27/4)*

Halvetîlerde “Etvâr-ı Seb'a” olarak isimlendirilen yedi tavır, nefsin yedi mertebesine (emmâre, levvâme, mülhime, mutmaine, râziye, marziye, kâmile) karşılık gelmektedir. Seyr ü sülûk, esmâ-i seb'a zikriyle bu manevî mertebeleri geçmek suretiyle mümkündür. Tarikatin ikinci pîri Yahyâ Şîrvânî (ö. 869/1465)'den itibaren Pîr Muhammed Erzincânî (ö. 879/1474), Cemâl-i Halvetî (ö. 903-4/1497-98), Sofyalı Bâlî (ö. 960/1553), Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî, Şemseddîn-i Sivâsî (ö. 1006/1597), Seyyid Seyfullah (ö. 1010/1601) ve daha birçok Halvetîyye mensubu etvâr-ı seb'a üzerine manzum veya mensur eserler yazmışlardır.¹¹

¹⁰ Mustafa Sadık Vicdânî, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye*, İstanbul 1341, s. 29.

¹¹ Bu konuda bk. Ali Öztürk, *XVI. Yüzyıl Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*, (Doktora Tezi), Ankara 2003, s. 206, Necdet Şengün, *Kuloğlu Şeyh İlyas Evâr-ı Seb'a (Nefsin Yedi Mertebesi)*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2013; Ramazan Muslu, “Halvetiyye’de Atvâr-ı Seb’a Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî’nin Atvâr-ı Seb’a Risalesi” *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl: 8 (2007), Sayı: 18, s. 43-63.

Halvetîlerde etvâr-ı seb'a temel öğreti olmakla birlikte Gaybî'nin şiirlerinde "etvâr-ı seb'a" ve esmâ-i seb'a geçmemektedir.

Halvetî şairlerin eserlerinde ehl-i sünnet ve'l-cemaat'e bağlılık, çâr-yâr-i güzîn ilgili konular işlene gelmiştir.¹² Gaybî'nin büyük müşşidi Elmalılı Ümmî Sinan'ın bir beytinde Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın şeriat mülküne sultan oldukları, Allah'ın aslanı Hz. Ali'nin ise Allah resulünün her sırrına vâkıf olduğu şöyle dile getirilmiştir:

*Ebu Bekir Ömer Osman Şeri'at mülküne sultân
Velâkin ol Alî arslan olup her sırrına hem-râh¹³*

Gaybî'nin şiirlerinde bu konulara yer verilmemiştir. Hz. Ali'nin adı sadece bir yerde (30/9) hançerlenerek şehid edilmesi münasebetiyle zikredilmektedir.

Halvetî şairlerin çoğunda olduğu gibi Gaybî'nin şiirlerinde de şeriat, tarikat, hakikat ve marifet kavramlarının birlikteliğine vurgu yapılmıştır. Gaybî'nin söz konusu kavramlar ile ilgili yaklaşımları diğer Halvetî şairler ile örtüşmektedir. Halvetîyye'nin Gülşeniyye kolu kurucusu İbrahim Gülşenî (ö. 940/1534) "Şeriatle hakikat mültevidür" diyerek hakikat ve şeriatı bir birine geçmiş olarak görürken Gaybî'nin silsilesi içerisinde yer alan Vahib Ümmî de (ö. 1004/1595-96) "Şeriatın yokdur senin iremezsün âşıklığa" diyerek şeriatı olmayanların âşıklık yolunda mesafe kat edemeyeceği uyarısında bulunur. Elmalılı Ümmî Sinan'ın halifesi Niyazî-i Mısırî şeriatın sözlerinin hakikatsiz anlaşılacağı ve hakikatın sırlarının da tarikatsiz elde edilemeyeceğine dikkat çeker.¹⁴ Gaybî de şer'-i şerîfin temel olduğunu, onsuz amelin makbul olmayacağını belirtir. (83/2) Divanında yer alan bir şiirinde (111) şeriat, tarikat, hakikat birlikteliğine vurgu yapar ve "şeriatla hakikatten ayırma" diyerek niyazda bulunur.

Gaybî'nin Tasavvuf Tarifi

Tasavvufun müesseseseleşmeye başladığı ilk devirlerden itibaren onun ne olup ne olmadığına ilişkin tarifler yapıla gelmiştir. Ma'rûf-ı Kerhî (ö. 200/815), Bişr-i Hâfî (227/841), Zünnûn-ı Mısırî (ö. 245/859), Seriyü's-Sakatî (ö. 257/870) Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) gibi ilk dönemin meşhur sûfîleri başta olmak üzere sonraki dönemlerde de birçok mutasavvıf, tasavvuf tarifi yapmışlardır. İlk dönemlerdeki tariflerin

¹² Bk. Öztürk, *Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*, s. 97, 117, 135, 261 vd.

¹³ *Ümmî Sinan Divanı*, şiir no: 146/14.

¹⁴ Kenan Erdoğan, *Niyazî-i Mısırî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, şiir no:73/1.

daha çok konuyu tanıtmaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵

Tasavvuf Edebiyatı'nda bazı şairlerin manzum tasavvuf tarifleri meşhur olmuştur. Bu manzumelerde bazı meşhur sûfilerin tasavvuf tariflerine de atıfta bulunarak tanımlar veciz bir biçimde anlatılmaya çalışılmıştır. Bunlardan en meşhuru ve ilki Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1486-87)'nin *Miskinnâme*'sinde yer alan "Der Beyân-ı Tasavvuf" başlığı altında bulunan iki şiirdir.¹⁶ İlki 29 beyit olup matla şöyledir:

*Nediür dense tasavvuf de tezellül
Huşû' u meskenet sabr ü tahammül*

Devamındaki ikinci şiir ise ilk dönem mutasavvıfların tariflerine de atıfta bulunan 37 beyitten müteşekkil bir mesnevidir. Matla:

*Tasavvuf terk-i da'vâdır demişler
Dahi kitmân-ı ma'nâdır demişler*

Bir başka meşhur tasavvuf tarifi de Gaybî'nin mürşidi olan Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi (ö. 1065/1655)'nin 28 beyitlik manzumesidir. Matla beyti şöyledir:

*Bidâyetde tasavvuf sûfi bî-cân olmağa derler
Nihâyetde gönül tahtında sultân olmağa derler¹⁷*

Sun'ullah-ı Gaybî'nin tasavvuf tarifi ise divanındaki gazeller arasında bulunmaktadır ve dokuz beyitten müteşekkildir. Gaybî, *tasavvuf*, *tasarruf*, *teşerrüf*, *tekellüf*, *tevakkuf*, *tazarruf*, *teessüf*, *taarruf* kavramlarını kafiye oluşturacak şekilde kullanarak bu kavramlar etrafında muhtasar bir tasavvuf tarifi yapmıştır:

1. *Muvahhidler ana dirler tasavvuf
Hakun ola ten ü cânda tasarruf*

Ehl-i Tevhîd olanlar, ten ve canda gerçek tasarruf sahibinin Cenâb-ı Hak olduğunu kabul ederler. Bedenin de ruhun da gerçek sahibi Allah'tır. Gaybî, divandaki başka bir beyitte bunu şöyle ifade etmektedir:

¹⁵ İlk dönem sûfilerin tasavvuf tarifleri için bk. Ethem Cebecioğlu, "Prof. Nicholson'ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, Cilt: XXXIX, s.387-406.

¹⁶ Bu şiirler için bk. Dede Ömer Rûşenî, *Âsâr-ı Aşk*, İstanbul (Ramazan) 1316, s. 9; Mustafa Uzun, *Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri ve Miskinlik-nâme Mesnevisi*, (doktora tezi) Marmara Ün. İlahiyat Fakültesi, İstanbul 1982, s. 129; Azade Musabeyli, *Dede Ömer Ruşeni ve Külliyyatı-1*, Kafkas Üniversitesi Kafkas Araştırmalar Enstitüsü Yayını, Bakü 2014, s.131.

¹⁷ İbrahim Efendi'nin manzum tasavvuf tarifi için bk. H. Rahmi Yananlı, *Hazret-i Dil-i Dâne Oğlan Şeyh İbrahim Efendi Külliyyatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 291-293.

*Hakka irmek ister isen sohbet it merdân ile
Cân ü ten kaydını ko zevk üzre ol cânân ile (100/1)*

Gaybî'nin mürşidi Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi de manzum tasavvuf tarifinde tasavvufun cânı cânâna verip âzâde olmak gerektiğini söyler:

*Tasavvuf cânı cânâna verip âzâde olmakdır
Tasavvuf cân-ı cânân cân-ı cânân olmağa derler*

2. *Bile her anı bir şân-ı ilâhî¹⁸
Şu'ânât üzre itmeye teşerrüf*

Sûfî, her işini Allah'tan bilmelidir. Her şey O'nun dilemesiyle olmaktadır. Kulların fiilleri üzerinde mutlak manada tasarruf yetkisi yoktur. Dolayısıyla yapıp ettikleriyle övünmemelidirler. Kur'an-ı Kerîm'de (Rahmân-29) mealen "Göklerde ve yerlerde bulunanlar her şeyi ondan isterler. O her an yeni bir tasarruftadır." buyrulmaktadır. Sûfî, hayrın da şerrin de Allah'tan geldiğini bilir. Yaratılana değil yaratana ittiba eder. Mutlak manada şân ve şeref O'na aittir; kula yaratıcının tasarruflarından dolayı şeref payesi çıkarması yakışmaz.

3. *Ne hâle mazhar ise râzı ola
Vücûdına getürmeye tekellüf*

Sûfîye düşen Allah'tan gelen her şeye razı olmak ve başına gelen musibetlere şikayetçi olmamaktır. Tekellüf, sözlükte güçlüğe, meşakkatli bir işe katlanma, gösteriş, özenti anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta tekellüfü (zorlama yük olmayı) terk etmek sûfîlerin ahlâkından kabul edilmiştir.¹⁹ İnsanların beğenisini dikkate alarak külfete katlanmak sûfî ahlâkına aykırıdır.

Dede Ömer Rûşenî de tasavvufu bir beytinde tekellüfsüz olarak aşk oduna düşüp yanıp kül olmak şeklinde tanımlar:

*Düşüben aşk oduna bî-tekellüf
Yanıp küllî kül olmakdur tasavvuf*

¹⁸ Bu mısradaki "şân-ı ilâhî" tamlamasında, şin ve nun harfinin arasındaki elifin üzerinde bir hemze işareti olduğu varsayılırsa o zaman mısra, "Bile her anı bir şe'n-i ilâhî" olur. Bu durumda beyte şöyle anlam verilebilir: Yüce Allah her an bir tasarrufta/işte olduğu için kulun her anı ve dolayısıyla her fiili Allah'ın yaratmasıyla olduğundan, kul, her anının şe'n-i ilâhî olduğu bilincinde olmalı ve yapıp ettiği işlerden (şuânât) dolayı asıl faili unutarak övünmemelidir.

¹⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Otto Yayınları, Ankara 2014, s. 486.

Başka bir beytinde de Zünnûn-ı Mısrî'ye atıfla ve şeriatı kabul edip tekellüfî terk etmek olduğunu ifade eder:

*Demiş Zünnûn-ı Mısrî kim tasavvuf
Kabûl-i şer'dür, terk-i tekellüf*

4. *Hakâyıktan eğer müşkil sorulsa
Cevâbında etmeye tevakkuf*

Tevakkuf etmek, sözlükte beklemek, durmak anlamına gelir. Gaybî, bu beytinde hakikat bahsinden kendisine zor bir mesele sorulduğunda tasavvuf ehlinin duraksamadan cevap vereceğini, asla tereddüt izhar etmeyeceğini belirtir.

5. *Tecellîye ola tâbi hemîşe
Mahalle göre kullanur tazarruf*

Kelime olarak, âşikâr olmak, açığa çıkmak, görünmek, zuhur etmek manalarına gelen tecelli kelimesi tasavvufta gaybden gelen ve kalpte zahir olan nurlar anlamında kullanılır.²⁰ Sûfî hakikati görebilmek için başka bir cehd içinde olmamalı, daima gönlüne doğan nura göre hareket etmek durumunda bulunmalıdır. Gösterişten kaçınmalı, yerine göre tazarrufu kullanmayı da bilmelidir. Ebû Ali Rûzbârî (ö. 369/979) tasavvufu, tekellüfî terk, tazarrufu (zındıkların fiillerini Melâmîlerde olduğu gibi halk kötü desin diye) işlemek ve teşerrüfî hazfetmek şeklinde tanımlamıştır.²¹

6. *Ebu'l-vakt ola hâle nâzır ola
Anınçün olmaya asla teessiif*

Ebu'l-vakt, vaktin babası, vakte sahip anlamına gelir. Tasavvufta vaktin ve hâlin etkisinde kalmayan sûfiler için kullanılır. Bunun zıddı ise "ibnü'l-vakt"tir. Vakte sahip olanlar temkin ehlidir. Yani istikamet üzere derinleşmektir. Temkin ehli makam sahiplerinde bulunur. İbnü'l-vakt olanlar ise telvin ehlidir. Telvin, temkine mukabil bir hâlden diğerine, bir makamdan diğerine atlamayı ifade eder. Temkin makam sahiplerinde, tekvin hâl ehlinde bulunur.²² Ebu'l-vakt makamına erenler, zamanla değişmez, zamandan etkilenmezler. Tersine zamanı değiştirir ve

²⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001, s. 341.

²¹ Bk. Cebecioğlu, "agm", s. 403

²² Cebecioğlu, *age.*, s. 139,487.

etkilerler. İbnü'l-vakt, zamana ve hâline mahkûm ve mağlub iken ebu'l-vakt zamana hâkim ve gâlibdir.²³ Gaybî'ye göre de zamana sahip olan sûfî hâle de hâkimdir. Dizginler onun elindedir. Temkin üzereyken manevî yolculuğunu zedeleyecek ve üzülmelerini gerektirecek bir durum söz konusu olamaz.

7. *Hakikat cümle sırra ârif ola
Velâkin halka göstere ta'arruf*

Ârif, irfan, marifet, taarruf, bilmek anlamındaki a-ri-fe kökünden türeyen kelimelerdir. Ârif, bilmek, taarruf, tanımak demektir. Tasavvufî ıstılah olarak ârif, Allah Teâlâ'nın kendi zatını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşahede ettirdiği kişidir.²⁴ Allah hakkındaki doğru bilgiye marifet denilmiştir. Tasavvuf yolunun büyükleri de Allah hakkındaki sıhhatli hâle marifet adını vermişlerdir. Bundan ötürü marifet ilimden üstün görülmüştür. Sıhhatli ilim olmadan sıhhatli hâl mümkün değildir. Allah hakkında âlim olmayan ârif olamaz. Fakat ârif olmayan birisi âlim olabilir.²⁵ Taarruf ise Allah'ın seçkin kulları tarafından bilinmesidir. Gaybî'ye göre ârif kişi gerçekte bütün sırlara vâkıf olan ve bu ilahî bilgiyi halka tanıtan kişidir. Rûşenî de manzum tasavvuf tarifinde Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e atfen tasavvufun aslının "taarruf" olduğunu ifade etmiştir:

*Ebû Bekr ü Ömer ü der kim tasavvuf
Taarrufdur Taarrufdur Taarruf*

8. *Ne yüze tutsa anda Hakk'ı bula
Bulunmaya ana göre tasarruf*

Hangi ameli işlerse işlesin gerçek faili Cenâb-ı Hak'tır. Kul mutlak manada tasarruf yetkisine sahip değildir. Kur'an-ı Kerîm'de (Enfal-17) "Attığın zaman sen atmadın, ancak Allah attı." buyrulmuştur. Bu ayet-i kerimeden tasarruf yetkisinin mutlak manada Allah'ın olduğu, kulun, ancak Allah'ın izniyle hareket etme kabiliyetine sahip bir varlık olduğu anlaşılmaktadır. Sûfî, gerçek faili unutarak kendinde tasarruf yetkisi

²³ Kadir Özköse, "İbnü'l-vakt Ya da Ebu'l-vakt Olabilmek" *Somuncu Baba Aylık Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi*, Şubat 2006, Sayı: 64, s. 24.

²⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 45.

²⁵ Hucviri, *Keşfu'l-mahcûb, Hakikat Bilgisi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları İstanbul 1996 (2. Bs.) s. 398.

görmemelidir. Rûşenî de Rabbinin burhanını görerek kötülükten uzaklaştırılan Yusuf (a.s)'un efendisine gösterdiği vefayı (Yusuf, 23-24) misal vermektedir:

*Hakkın işinde itmeye tasarruf
Vefâ göstermekdir mânend-i Yusuf*

9. *Tasavvuf Gaybî dervişin katında
Olandır bî-te'ellîf, bî-tasarruf*

Gaybî nihâî olarak tasavvufun gayesinin, dervişi, dünyanın süsü ve ziynetlerine ülfet etmekten uzak tutmak olduğunu söylemektedir. Sûfî dünya nimetlerine aldanmamalı, onların geçici olduğunun bilincinde olmalıdır. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de (Hadid, 20) dünya hayatının oyun, eğlence, süs ve övünme, mallarda ve evlatlarda çokluk yarışı olduğunu belirtmiştir. Halkın nazarında insan irade sahibi gibi görünse de sûfilere göre iradesini Hakk'a teslim etmiş kişidir.

Sonuç

Halvetî manzum müktesebatı içerisinde Gaybî'yi bir yere oturtmak gerçekten müşkildir. Gaybî'nin divanı, Halvetiyyenin temel prensiplerine ve seyr ü sülûk usullerine oldukça mesafeli görünmektedir. Hatta divanda onun Halvetîliğine dair pek az referans bulunduğunu, buna karşılık Melâmîlik neşvesinin aşikâr olduğunu söylemek mümkündür. Bütün mutasavvif şairlerin ortak konusu olan vahdet-i vücûd anlayışı Gaybî'nin şiirlerinin de en önemli konusudur. Denilebilir ki onun divanın ana teması, vahdet-i vücûddur. Vahdet-i vücûd, aynı zamanda Gaybî'nin tevhid anlayışının eksenini oluşturmaktadır.

Gaybî'nin sûfî tarifi muhteva olarak Dede Ömer Rûşenî ve mürşidi İbrahim Efendi'nin tariflerine benzer mahiyettedir. Klasik tasavvuf tariflerinden faydalandığı anlaşılmaktadır. O, bir taraftan tasavvufun ne olduğunu ifade etmeye çalışırken diğer taraftan Rûşenî ve İbrahim Efendi'nin tariflerinde görüldüğü üzere, zımnen ne olmadığını da ifade etmeye çalışmıştır. Bu tanımlar müntesiplere bir kılavuz olurken, o dönemde tasavvuf etrafındaki tartışmalara, sûfilere yönelik eleştirilere ve hatta kimi yanlış anlayışlara da cevap mahiyetindedir. Netice olarak Gaybî'nin tasavvuf tarifi, mürşidi İbrahim Efendi'ye telmihen söyleyecek olursak müfid ve muhtasar bir tariftir, denilebilir.